

Naglis Kardelis

ASMENS IR VISUOMENĖS SĄMONINGUMAS: TEORINIŲ VYTAUTO KAVOLIO PRIEIGŲ AKTUALUMAS

Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: naglis.kardelis@gmail.com

Pasiremiant Vytauto Kavolio veikaluose aptarta skirtimi tarp sąmoningumo istorijos ir civilizacijų analizės, straipsnyje mėginama klausti, ar ir kokia prasme sąmoningas gali būti ne tik paskiras asmuo, bet ir visa visuomenė, kaip individų visuma. Atkreipiamas dėmesys į skirtingas lietuviško žodžio „sąmoningumas“ reikšmes, parodoma, kad pats Kavolis asmeninį sąmoningumą siejo ne tik su grynuoju mąstymu, bet ir su individo gebėjimu empatiškai atjausti kitą asmenį, kitaip tariant, asmeninį sąmoningumą, kaip kritinės refleksijos galia pasižyminčią etinę savižiną, visų pirma siejo būtent su sąžine ir asmenine atsakomybe už kitą asmenį: sąsaja tarp savižinos ir sąžinės ypač ryški angliškame žodyje *consciousness*; ši sąsaja, deja, gerokai sunkiau išvelgiama lietuviškajame atitikmenyje „sąmoningumas“. Siekiama argumentuoti, kad tam tikra perkeltine prasme sąmoningumas (kaip tradicijoje kristalizuota išmintis) yra būdingas ir visai visuomenei, bet jis negali būti veiksmingas be sąlyčio su individualia sąmone ir asmeniniu sąmoningumu. Visuomeninį sąmoningumą galima sieti su moraliniais visuomenės rezervais, tačiau etiškumą (ypač suvokiamą ne tiek sociologijoje, kiek šiuolaikinėje kontinentinėje filosofijoje vartojama prasme), kuris savo prigimtimi yra esmingai individualus, pagrįsta sieti tik su individualia sąmone bei asmeniniu sąmoningumu. Akcentuojant tradicijos svarbą, parodoma, kad, siekiant filosofškai apmąstyti santykį tarp asmeninio ir visuomeninio sąmoningumo, teorinės Kavolio prieigos, jei tik jos

nėra nekritiškai suabsoliutinamos, gali išlikti labai aktualios ir dvidešimt pirmajame šimtmečiuje.

RAKTAŽODŽIAI: Vytautas Kavolis, asmuo, visuomenė, sąmoningumas, sąmoningumo istorija, civilizacijų analizė, tradicija, laisvė, egzistencinis mąstymas.

Dvidešimt pirmojo šimtmečio pradžioje esmingai pasikeitusi visuomeninių pokyčių dinamika, su technologine pažanga ir jos nulemtais civilizaciniais iššūkiais susijęs socialinių inovacijų poreikis, tradicijos vaidmens bei reikšmės socialinei pažangai sampratos pakitimai reikalauja asmens ir visuomenės santykio kontekste naujai apmąstyti pačią sąmoningumo sąvoką. Šiuo požiūriu labai įdomios ir heuristiškai vaisingos yra teorinės Kavolio priegios, nužymėtos įvairiuose jo tekstuose, tarp kurių lietuviams ypač aktualus programinis šio autoriaus veikalas *Sąmoningumo trajektorijos* (Kavolis 1994: 121–354). Daugelyje mąstytojo darbų išplėtotą civilizacinių tipų klasifikacija atskleidė ar naujai išryškino problemas, susijusias su individo sąmonėjimo ir laisvėjimo galimybėmis tradicinėse skirtingos socialinės ir kultūrinės sanklodos visuomenėse. Kavolio atlikta analizė atskleidė visų pirma tradicinėms visuomenėms būdingą socialinę ir kultūrinę inerciją, įvairiais pavidalais besireiškiančią skirtinguose civilizacijų tipuose. Tikro, autentiško sąmoningumo, kurio retas apraiškas ir pavidalus Kavolis vaizdingai įvardijo „sąmoningumo trajektorijomis“, galimybę mąstytojas susiejo su asmeninėmis individo pastangomis bei pajėgumu išsiveržti iš visoms tradicinėms visuomenėms būdingos socialinės inercijos traukos lauko¹.

Vis dėlto šiuolaikiniame pasaulyje, kenčiančiame nuo nežabotos laisvės ekscesų ir visuomeniškai neatsakingo, taigi ir visuomeniškai *nesąmoningo*, nors, žvelgiant iš konkretaus individo ir jo interesų požiūriu taško, visiškai sąmoningo ir siaurąją prasme racionalaus elgesio, tenka, pasiremiant teorinėmis Kavolio priegomis, naujai klausti apie sąmoningumo daigus – jei tokie apskritai egzistuoja – ne tik konkretaus individo, bet ir *visos visuomenės* elgesyje. Antai galime pagrįstai teirautis, ar kultūrinei ir civilizacinei tradicijai galima priskirti tai, ką įvardytume kaip *tradicijoje kristalizuotą sąmoningumą*, kuris nėra tiesiogiai pastebimas tradicijos ir visuomeninio gyvenimo paviršiuje. Šį kristalizuotą sąmoningumą galėtume suvokti kaip per ilgus šimtmečius ir tūkstantmečius bandymų ir klaidų keliu visuomenės atrastus optimalius savo egzistavimo parametrus ir optimalias tolesnės raidos galimybes, kurios tradicijoje dažniausiai niekada nebūna išsakomos tiesiogiai, eksplicitiškai ir pakankamai aiškiai, o atsiskleidžia kaip įvairiais būdais

¹ Arvydas Šliogeris yra gražiai apibūdinęs skirtumą tarp *laisvai brėžiamos* sąmoningumo trajektorijos ir tos *būtinybei paklūstančios* nelaisvo mąstymo trajektorijos, kuria neautentiškai mąstančiųjų mintys juda tradicijos suformuotame traukos lauke (Šliogeris 2011: 29–30).

užkoduotos pačioje visuomenės sanklodoje, visuomeninių santykių audinyje, kultūroje ir ideologijoje.

Tokius visuomeninės patirties išaugintus kolektyvinio sąmoningumo kristalus įmanoma atpažinti iš pirmo žvilgsnio visiškai nesąmoningoje ir tarsi veikiant aklam atsitiktinumui susiformavusioje visuomeninėje tradicijoje, tačiau, kita vertus, aiškiai juos atpažinti ir tinkamai panaudoti asmens bei visuomenės pažangai pajėgia ne anoniminis kolektyvas, ne minia, kuri garbina vėlgi tos pačios tradicijos sukurtus stabus, o tik laisvos, kritiškai mąstančios asmenybės, *sąmoningi individai*. Turint tai galvoje, problemą galima formuluoti dar paprasčiau: ar sąmoningumas iš esmės gali būti priskirtinas tik konkrečiam asmeniui, konkrečiam individualiam subjektui, ar tam tikra prasme – bent iš principo – taip pat ir visai visuomenei bei visuomeninei tradicijai, kurią visuomenė ilgus amžius kūrė bandymų ir klaidų keliu.

Klausimas nėra toks paprastas, koks atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Juk šiaip akivaizdu, kad sąmonė, subjektyvi vidujybė ir subjektyvi santykio su objektyvia išorine tikrove galia bei patirtis yra būdinga tik paskiram žmogui, o visuomenė – bent jau įprastine, siaurąja ir tiesiogine prasme – negali būti laikoma kokiu nors sąmoningumo subjektu – nebent tik metaforiškai, tam tikra perkeltine prasme. Sąmoningumą mes esame linkę sieti su subjektyvios vidujybės patirtimi, kritinės refleksijos galia ir vidiniu dvasios gyvenimu, o bet kokiam kolektyviniam organizmui nėra būdinga nei kritinė refleksija, nei apskritai jokia subjektyvios vidujybės patirtis. Apskritai žvelgiant, tai, ką vadiname skambiais visuomenės, bendruomenės, kolektyvo ir tautos vardais, tėra hipostazuotos kalbinės abstrakcijos, ne gyvenančios įprastinio paskiriems individams būdingo subjektyvaus – juo labiau sąmoningo – gyvenimo.

Tačiau, jei sąmoningumą suvoktume ne tik kaip individualią sąmonę, paskiriems individams būdingą subjektyvų dvasios gyvenimą ir ypač kritinės refleksijos galią, bet ir kaip visuomeninę patirtį, išmintį bei atsakomybę su įvairiais istoriškai kristalizuotais jos pavidalais, atpažįstamais tradicijoje, tuomet galėtume teigti, kad tam tikri *netiesioginio sąmoningumo elementai* ar *latentinės sąmoningumo potencijos* gali būti būdingi ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir visai visuomenei. Nors visuomenė, akivaizdu, nėra koks nors hipostazuotas kolektyvinės sąmonės ar kolektyvinio sąmoningumo subjektas, juo labiau kolektyvinis kritinės refleksijos turėtojas, visuomeninėje tradicijoje galima įžvelgti ne tik socialinę bei kultūrinę inerciją, trukdančią tolesnei visuomenės pažangai ir individų laisvėjimui, bet ir tam tikrus kristalizuoto kolektyvinio sąmoningumo daigus, kurie nėra ir negali būti aktyvūs patys savaime, be individualios sąmonės sąlyčio su jais, o privalo būti paskirų sąmoningų asmenų atpažinti visuomeninės sanklodos audinyje, vaisingai interpretuoti ir pritaikyti.

Minėtos kristalizuoto kolektyvinio sąmoningumo potencialo, tinkamai suvoktos ir pritaikytos paskirų sąmoningų individų, gali esmingai išplėsti individualaus sąmoningumo ribas, praturtinti ir pagilinti kiekvieno paskiro asmens sąmoningumą. Tam tikra netiesiogine prasme kristalizuotas kolektyvinis sąmoningumas, kurio apraiškos atpažįstamos tradicijoje, kai kuriais atžvilgiais gali pranokti siauroju racionalumu besivadovaujančių ir kultūrinei tradicijai abejingų paskirų individų sąmoningumą. Kitaip tariant, visuomenė, kurios gyvenimas grindžiamas šimtmečių išbandymus atlaikiusiomis tradicinėmis vertybėmis, kai kuriais atžvilgiais – be abejo, netiesiogine prasme – gali būti laikoma sąmoningesne už paskirus asmenis, kurie, veikdami ir vertindami konkrečią gyvenimo situaciją, remiasi tik asmenine kritinio mąstymo galia, vadovojasi siauroju racionalumu ir asmeninių interesų motyvais, tačiau stokoja šimtmečiais išsikristalizavusios išminties, įgytos bandymų ir klaidų keliu.

* * *

Vis dėlto, kalbant apie kavoliškąją *konkretaus asmens* sąmoningumo sampratą, būtina nepamiršti, kad asmeninį sąmoningumą Kavolis suprato ne tiek kaip grynai intelektinę galią, šaltai kalkuliuojančiu racionalumu pagrįstą kritinę refleksiją, o veikiau kaip empatinę kito asmens *atjautos galią*: kritinė refleksija Kavolio suvokiama ne kaip šalto ir absoliučiai skaidraus sąmoningumo būseną, kokią galėtume priskirti nebent save patį mąstančiam Aristotelio dievui ar dekartiškajam *ego*, o kaip *savižina*, besiremianti įsiklausymu į *sąžinės* balso bylojimą². Sąžinė besivadovaujančios asmeninės savižinos kritiškumas pasireiškia visų pirma tuo, kad sąmoningas asmuo pajėgia įveikti būtent savo paties egoizmą, siekį rūpintis vien saviimi ir paisyti tik savo asmeninių interesų. Šis kritiškumas toli gražu nereiškia vien paprasčiausio gebėjimo *racionaliai* (kitai tariant, *kritiškai*) mąstyti, nes siaurai suvokiamas racionalus kritiškumas be kito asmens atjautos elemento, kritiškumas kaip vien į asmeninius interesus atsižvelgianti šalta ir bejausmė intelektinė laikysena, gali įkalinti subjektą jo egoizmo kiaušte. Gebėjimas kritiškai įvertinti savo mąstomas mintis formalaus numanomo jų teisingumo ar klaidingumo požiūriu anaip tol nėra tas pat, kaip pajėgumas dvasios žvilgsniu pamatyti save tarsi iš šalies ir *kritiškai* įvertinti būtent savo *elgesį*, taip pat ir savo *mąstymą*, kaip praktines pasekmes sau ir kitiems turintį savitą elgesio modusą, o ne tik savo mąstomų minčių

² Sąsaja tarp *sąžinės* ir *savižinos* aiškiai išvystoma sąžinę įvardijančiuose graikiškame ir lotyniškame žodžiuose. Antai senosios graikų kalbos žodyje *suneidēsis* „sąžinė“ nesunkiai išvystoma šaknį *eid-/oid-*, reiškiančią „žinoti (esant išvydus savo akimis)“ (plg. *oida* „žinau (= esu išvydęs)“) ir priešdėlį *sun-*, „su“, šiame kontekste turintį akivaizdų refleksyvinį (sangrąžinį) atspalvį, nurodantį į savižinai būdingą *kritinę refleksiją*. Panašiai ir lotyniškasis *conscientia*, iš kurio kilę panašiai skambantys Vakarų Europos kalbų žodžiai, yra padarytas iš daiktavardžio *scientia* „žinojimas, pažinimas“ su priešdėliu *con* „su“.

turinį. Juk akivaizdu, kad net ir genialiu teoriniu protu pasižymintis individas, gebantis *kritiškai* spręsti apie savo paties ir kitų žmonių mąstomų minčių *turinį*, gali visą gyvenimą išlikti emocine ir socialine prasme infantilus, negebantis *būtent į save patį* kritiškai pažvelgti iš šalies ir adekvačiai suvokti savo elgesį socialinio bendravimo ir visuomeninių įsipareigojimų kontekste.

Tokia asmens sąmoningumo samprata neišvengiamai įtraukia *pasijinį*³ elementą: tikrasis asmens sąmoningumas, anot Kavolio, neįmanomas, viena vertus, be *kančios* patirties, kuri pačia savo prigimtimi yra ne teorinė, o egzistencinė, o kita vertus – be *aistros*, kurią būtina suvokti kaip giliai išgyvenamu jausmu pagrįstą emocinį angažavimąsi savajai idėjai. Įdomu tai, kad lotyniškas žodis *passio*, labai tinkantis kavoliškai asmeninio sąmoningumo sampratai apibūdinti, turi iš karto abi šias reikšmes – *kančios* reikšmę ir *aistros* reikšmę. Turint tai omeny, nesunku suvokti, kodėl kavoliškai asmeninio sąmoningumo sampratai tokia svarbi *tremties*, *egzilio* dimensija: viena vertus, gimtosios *žemės, kurioje būtų galima jaukiausiai jaustis ir gyventi kaip savosios tautos atstovui bei piliečiui*, kitaip sakant, *žemės* kaip Tėvynės, ir, kita vertus, ontologinės Tikrovės, kaip metafizinės *žemės, kurioje iššaknijama būtiškai*, prarastis bei skausminga asmens *bešakniškumo* – imanentine ir transcendentine prasmėmis – patirtis, kylanti iš tokio žemiškosios ir dangiškosios Žemės prarasties išgyvenimo⁴, lėmė tai, kad asmeninio sąmoningumo galimybės sąlygą Kavolis visada siejo su vienokia ar kitokia egzistencinės tragedijos, negailestingai griaujančios bet kokias iliuzijas, patirtimi, su vienokia ar kitokia asmenį išblaivinančia ribine situacija, netgi su tam tikru metafiziniu nuopoliu iš transcendencijos plotmės į imanencijos plotmę. Be tokio egzistenciškai tragiško dvasios „krikšto“ joks autentiškas asmeninis sąmoningumas, Kavolio įsitikinimu, nėra įmanomas, ir būtent šis „krikštas“, išvadavęs asmenį nuo įsipareigojimų jį apleidusioms aukštesnėms jėgoms bei transcendencijos plotmei apskritai, leidžia jam laisva valia – *iš kilnios atjautos* – įsipareigoti kitoms mirtingoms būtybėms, tokioms pat stokojančioms ir taip pat apleistoms aukštesnių jėgų. Nesunku pastebėti, kad šitokia asmeninio sąmoningumo bei įsipareigojimo kitoms stokojančioms ir esmingai mirtingoms būtybėms samprata savo etosu yra akivaizdžiai egzistencinė, besiremianti egzistencinių mąstytojų, visų pirma Jeano Paulio Sartre'o, įžvalgomis (Sverdiolas 2000: 71–77).

Būtina pabrėžti dar ir tą aplinkybę, kad Kavolio vartojamas angliškas žodis *consciousness*, kurį verčiame lietuvišku atitikmeniu „sąmoningumas“, turi ir kitą – būtent *sąžinės* – reikšmę, kuri yra ne mažiau svarbi, o kasdienės kalbos kontekstuose

³ Savo darbuose, skirtuose Kavolio mąstymui ir asmenybei, kavoliškosios sąmoningumo sampratos sąsajas su *pasijįškumu* yra išsamiausiai analizavęs Arūnas Sverdiolas.

⁴ Plačiau apie Kavolio kartos „nužeminimą“ žr.: Sverdiolas 2000: 58–61; Kavolis 1994: 63–120.

net dominuojanti, tuo tarpu lietuviškame žodyje „sąmoningumas“ atpažįstame tik semantines nuorodas į mąstymo budrumą bei proto guvumą, kitaip tariant, į grynai intelektines galias – grynąją *mintį*, *manymą*, *nuomonę*, *sumanumą* ir pan. Jei jame ir ataidi su sąžine susijusios semantinės konotacijos, jos pasilieka antrame ar net trečiame plane. Kavolio vartojamas angliškas žodis *consciousness* turi veikiau etine prasme kritinės *savižinos*, paremtos *sąžine*, nei grynojo, etiškai neangažuoto intelektualinio *guvumo* ar paprasčiausio proto *budėjimo*, reikšmę. Skaitydami šio autoriaus tekstų vertimus į lietuvių kalbą, šią esminę aplinkybę privalome visada turėti galvoje.

Savo esė *Sąmoningumo istorija ir civilizacijų analizė* Kavolis taikliai apibūdina šių abiejų metodologinių priėgų – būtent *sąmoningumo istorijos* ir *civilizacijų analizės* – skirtumus, kurie yra labai svarbūs siekiant suvokti asmens ir visuomenės sąmoningumo panašumus ir skirtumus. Nors, kaip pabrėžia autorius, kalbėdamas apie sąmoningumo istoriją, kaip metodologinę priėgą, „[s]ąmoningumo istorija skiriasi nuo tradicinės idėjų istorijos tuo, kad a) visų pirma domisi ne individualiu mąstymu, o kolektyvinėmis mąstymo formomis, kurios glūdi pavienių individų mąstyme ir čia iš dalies pasireiškia, b) labiausiai akcentuoja struktūrinius modelius, numanomas arba neabejotinai egzistuojančius paskiruose tekstuose“ (Kavolis 1998: 9), skaitant tiek paties Kavolio, tiek kitų panašiai samprotaujančių teoretikų veikalus, nesunku padaryti išvadą, kad sąmoningumo istorija analizuoja būtent tas kolektyvines mąstymo formas, kurios atsiranda kaip bendrasis paskirų individų kultivuojamo *asmeninio* sąmoningumo rezultatas ar tendencija. Tai toli gražu nėra *kolektyvinės* mąstymo formos, kylančios dėl kokio nors hipotetinio *kolektyvinio* sąmoningumo veikimo.

Būtent dėl to sąmoningumo istorija visuomenės gyvenime siekia išvelgti naujai besiformuojančias *dinamines* tendencijas, visuomeninio *kismo* elementus, o ne visuomenę stabilizuojančius inertiškus elementus. Sąmoningumo istorija siekia atpažinti ir apibūdinti tas kolektyvinio mąstymo formas, atsirandančias dėl *kolektyvinio* sąmoningų ir *asmeniškai*, o ne *kolektyviškai* atsakingų individų veikimo, kurios laiduoja visuomenės gebėjimą keistis, „sąmonėti“. Kaip pažymi autorius, „[s]ąmoningumo istorikai dažniausiai nukreipia savo dėmesį ten, kur vyksta esminiai dvasingumo pokyčiai. „Inertiška masė“, stabilizuojantis „balastas“, kuris daugiausia sudaro kultūrinės sistemos, paprastai jų nedomina“ (Kavolis 1998: 10). Dinaminį sąmoningumo istorijos etosą išryškina dar ir ta aplinkybė, kad, anot Kavolio, sąmoningumo istorikų tekstai „paprastai įtaigauja benamiškumo, nestabilumo pojūtį, normų ir matų stoką, žaismės malonumą“ (Kavolis 1998: 12).

Skirtingai nei sąmoningumo istorija, kuriai rūpi dinaminiai visuomenės gyvenimo elementai, civilizacijų analizė, kaip teigia Kavolis, kreipia dėmesį į tuos

visuomenės organizmo elementus, kurie užtikrina visuomenės stabilumą ir simbolinę jos kultūrinės tradicijos koherenciją, be to, visus šiuos visuomenės organizmą stabilizuojančius elementus civilizacijų analizės adeptai suvokia kaip vieningą *sistemą*. Kitaip tariant, civilizacijų analizei rūpi išliekantys, daugiau ar mažiau *statiški*, bet visuomenės dvasinę gyvybę palaikantys civilizacinės (visų pirma simbolinės) tapatybės elementai. Anot Kavolio, „[c]ivilizacijų analizę aiškiausiai apibūdina jos rimtas požiūris į tai, kad simbolinės struktūros gali būti pamatinė tikrovė, kuri laikui bėgant išlaiko savo tęstinumą (netgi tada, kai keičiasi), apriboja ir suteikia kryptį individualiai ir kolektyvinei energijai ir suteikia pavidalą patyrimo reikšmėms“ (Kavolis 1998: 12). Metaforiškai nusakydamas skirtumą tarp sąmoningumo istorijos ir civilizacijų analizės, mokslininkas teigia, kad „sąmoningumo istorijoje *struktūras projektuoja ir išskaido energijos*, o civilizacijų analizėje *energijos glūdi struktūrose, kurios jas skleidžia*“ (Kavolis 1998: 11).

Kavoliškąją šių dviejų metodologinių prieigų skirtumo analizę susiedami su klausimu apie asmens ir visuomenės sąmoningumo skirtumus, galime pastebėti šiuos dalykus.

Pirma, tik asmeninis sąmoningumas, kurio kolektyvines formas nagrinėja sąmoningumo istorija, gali būti laikomas visuomeninio gyvenimo inovacijų šaltiniu. Vis dėlto, net ir suvokiant, kad šių inovacijų turinys gimsta tik asmeninio sąmoningumo plotmėje, kartu būtina pripažinti, jog, kurdama šias inovacijas, paskirų individų sąmonė gali semtis energijos iš tų simbolių išteklių, kurie užkonservuoti tam tikros civilizacijos tapatybę palaikančioje sistemoje.

Antra, civilizacijų analizei atstovaujančių teoretikų tiriamos simbolinės sistemos, užtikrinančios civilizacijų tapatybę ir stabilumą, gali būti suvokiamos – be abejo, tik netiesiogine prasme – kaip visuomenės organizmui būdingo ir kolektyvinėje tradicijoje kristalizuoto „sąmoningumo“ latentiniai rezervai, tam tikros sąmoningumo sėklos ar potencialūs sąmoningumo daigai, kurie aktualių pavidalų tegali išaugti paskirų individų sąmonėje.

Trečia, nors pats Kavolis etinę dimensiją linkęs labiau sieti su civilizacijų analize nei sąmoningumo istorija, vis dėlto būtina pripažinti, kad, remiantis šiuolaikinėje kontinentinėje filosofijoje nubrėžta skirtimi tarp *etikos* ir *moralės*, tampa visiškai akivaizdu, jog autentiškas etiškumas gali būti siejamas tik su *asmeniniu* sąmoningumu, kurį tiria sąmoningumo istorija. Nors sąmoningumo istorija, instinktyviai nepasitikėdama totalizacijomis, universalumais ir sistemiškumais kaip įvairiais *visuotinybės* pavidalais, atmeta objektyvių etinių standartų galimybę ir šia prasme, anot Kavolio, „tegal sukurti mažiau atsakingą etinę poziciją, nei tai leidžia padaryti civilizacijų analizė“ (Kavolis 1998: 15), nesunku pastebėti, kad iš tiesų čia kalbama ne apie *etikos*, o apie *moralės* etalonus, kurie ir rūpi veikiau civilizacijų

analizės teoretikams. Turint omeny tai, kad autentiško etiškumo plotmė nepaklūsta visuotinybei ir visada yra susijusi su konkretaus etinio apsisprendimo konkrečioje situacijoje neapibrėžtumu ir egzistenciniu sunkumu, tampa visiškai akivaizdu, kad būtent *asmeninio* – ir *tik* asmeninio – sąmoningumo sfera vienintelė tegali būti laikoma autentiško etiškumo pasireiškimo lauku, tuo tarpu visai visuomenei būdingas sąmoningumas gali būti siejamas ne su *etiškumu* kaip tokiu, kuris pačia savo prigimtimi yra individualus ir asmeninis, o su tradicijoje kristalizuotais *moraliniais* visuomenės rezervais. Konkretus asmuo, sėdamasis dvasinių jėgų iš šių moralinių rezervų, neturi teisės pastaraisiais naudotis akla ir etine prasme nekritiškai, o kiekvienoje konkrečioje situacijoje, remdamasis savo *etine* įžvalga ir moralinės tradicijos precedentais, formuoti savąją *etinę* poziciją.

* * *

Galutinė visos mūsų analizės *išvada* būtų tokia: paskiro asmens sąmoningumas, kurio pagrindas – kritinė refleksija ir asmeninės atsakomybės jausmas, neturi būti primityviai suvokiamas vien kaip visuomeninei tradicijai būdingos socialinės ir kultūrinės inercijos įveika ar jos instrumentas, o privalo įtraukti ir pozityvų santykį su tradicinėmis visuomenės vertybėmis, kurių kritiškas, tačiau iš esmės joms palankus apmąstymas ir šiose vertybėse atpažįstamų kolektyvinio sąmoningumo daigų išvelgimas gali esmingai praturtinti asmeninį, paskiriems individams būdingą sąmoningumą.

Tad naują kavoliškai suvokiamo asmeninio sąmonėjimo pakopą turėtume sieti su paties nežabotą laisvę garbstančiai epochai būdingo *įsivaizdavimo*, kad paskiras asmuo visada ir visais atžvilgiais išmintingesnis už visuomenę, o visuomeninė tradicija visada sietina tik su individo laisvėjimą varžančia socialine ir kultūrine inercija, *inercijos* įveika. Tačiau ši nauja sąmonėjimo pakopa, be abejo, neturėtų reikšti ir atkritimo į ankstesnę nekritišką bet kokios tradicijos priėmimą bei aklą tradicijos garbstymą, nes be sąmoningo ir kritiško visuomeninės patirties apmąstymo, kuriuo pasižymi tik laisvos asmenybės, pagaliau be individualios sąmonės sąlyčio su tradicijoje išalusiais sąmoningumo kristalais, visuomeninė tradicija, kaip ir ją suformavusi visuomenė, pati savaime niekada nebuvo ir negalės būti sąmoninga.

Tai reiškia, kad, sąmoningumo sąvoką ir sampratą svarstant mūsų epochai būdingo asmens ir visuomenės santykio kontekste, teorinės Kavolio prieigos ir šiandien, dvidešimt pirmojo šimtmečio pradžioje, išlieka kaip niekada aktualios. Kartu tai reiškia, kad ir paties Kavolio įžvalgos neturėtų būti priimamos akla ir nekritiškai, o privalo būti kūrybingai plėtojamos ir savitai interpretuojamos skirtinguose kontekstuose ir skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis.

- Kavolis, V. 1994a. „Nužemintųjų generacija“, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 63–120.
- Kavolis, V. 1994. „Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai“, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 121–354.
- Kavolis, V. 1998. „Sąmoningumo istorija ir civilizacijų analizė“, in Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, p. 7–28.
- Sverdiolas, A. 2000. „Vytauto Kavolio kultūros filosofija“, in Kavolienė, R.; Kuolys, D. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, p. 51–93.
- Šliogeris, A. 2011. „Laisvojo šaulio taku“, in Šliogeris, A. *Lietuviškosios paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 29–45.

Naglis Kardelis

PERSONAL CONSCIOUSNESS AND THE CONSCIOUSNESS
OF SOCIETY: THE RELEVANCE OF THEORETICAL APPROACHES
OF VYTAUTAS KAVOLIS

Summary

The author of the article, employing the distinction between the history of consciousness and the analysis of civilizations, as two different theoretical approaches in the field of sociology elaborated upon in the works of Vytautas Kavolis, posits a question *whether* and, if *yes*, *in what sense* some sort of consciousness (understood, of course, in some figurative, not literal, sense) might be predicated of the society in general, as personal consciousness is predicated of an individual person. It is shown that the English word *consciousness* and the corresponding Lithuanian word *sąmoningumas* (which has essentially the same meaning as its English counterpart), nevertheless have slightly different connotations: the English word has both the meaning of mental alert and that of self-critical ethical attitude (in the sense of Latin *conscientia*), while the Lithuanian word has a significant bias towards strictly cognitive (or strictly intellectual) attitude, meaning both the mental alert and moral responsibility, but not simply *conscientia*, or *consciousness* as an ethical attitude. Instead, the Lithuanian word *sąžinė*, not *sąmoningumas*, is used when speaking of *consciousness* as *conscientia*. It is argued that the understanding of personal consciousness characteristic of Vytautas Kavolis is much closer to the range of meanings inherent in the English word *consciousness* than to that of its Lithuanian counterpart, *sąmoningumas*: this circumstance ought to be always kept in mind while discussing the Kavolian concept of personal consciousness, especially when the starting point of our discussions is the corpus of Vytautas

Kavolis' works in Lithuanian translation, not in English original. Elucidating the Kavolian understanding of personal consciousness, the author of the article draws to the fore the semantical and etymological affinity between two Lithuanian words, *sąžinė* (meaning, as already mentioned, *consciousness* as *conscientia*) and *savižina* (meaning the self-critical knowledge of oneself, which is also meant by the Latin word *conscientia* in its primary etymological sense).

While the author of the article underscores the significant role and suprapersonal wisdom of tradition as a repository of *moral* values, nevertheless he is of the opinion that the *ethical* attitude *sensu stricto*, which is strictly individual and personal in nature (especially as the nature of ethical attitude or what constitutes the domain of the ethical in general is understood in Continental philosophy), is what distinguishes the individual person, as the locus of personal consciousness, from human society in general, which also has the quality of consciousness, yet not in strictly literal, but only in some sort of figurative sense.

The author comes to a conclusion that the works of Vytautas Kavolis wherein he presents an analysis of the difference between the history of consciousness and the analysis of civilizations, as two different methodological approaches in the field of theoretical sociology, might appear to become quite relevant in the 21st century.

KEYWORDS: Vytautas Kavolis, person, society, history of consciousness, analysis of civilizations, tradition, freedom, existential philosophy.